

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 4, 30 Апрель

RA'NODOSHLAR OILASI O'SIMLIKLARINING AMALIY AHAMYATI

Sodiqova Joziba Abdusamatovna

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Biologiya (turlari bo'yicha) yo'nalishi
talabasi

sadikovajoziba@gmail.com

Annotatsiya: Ra'nodoshlar oilasi vakillari deyarli barcha hududlarda tarqalgan. Sistematik tuzilishiga ko'ra xilma-hil. Bu oila vakillarining barchasi xalq tabobatida, tibbiyotda va farmasevtika sanoatida foydalaniladi. Masalan: na'matak, qulupnay, do'lana va malina kabi oila vakillari hozirda ham katta ahamyatga ega.

Kalit so'zlar: Ra'nodoshlar, gulqo'rg'on, turkum, to'pgul, aktimorf, vitamin, pigmentatsiya, subtropik, dorivor, fitonutrient, kasmopolit, liana, gipantiya, gomosistein, antioksidant.

ПРАКТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ РАСТЕНИЙ СЕМЕЙСТВА РАНОДОВЫХ.

Аннотация: Представители семейства Ранодоша разбросаны практически по всем регионам. Он различен по своей систематической структуре. Все представители этого семейства используются в народной медицине, медицине и фармацевтической промышленности. Например: до сих пор большое значение имеют такие представители семейства, как шелковица, клубника, боярышник и малина.

Ключевые слова: Ранадозадаш, шафран, категория, цветок, актиморфа, витамин, пигментация, субтропический, лекарственный, фитонутриент, космополит, лиана, гипантий, гомоцистеин, антиоксидант.

PRACTICAL SIGNIFICANCE OF PLANTS OF THE RANODES FAMILY

Abstract: Representatives of the Ranadosha family are scattered in almost all regions. It is different according to its systematic structure. All representatives of this family are used in folk medicine, medicine and pharmaceutical industry. For example: representatives of the family such as mulberry, strawberry, hawthorn and raspberry are still of great importance.

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 4, 30 Апрель

Key words: Ranadozadash, saffron, category, flower, actimorph, vitamin, pigmentation, subtropical, medicinal, phytonutrient, cosmopolitan, liana, hypanthia, homocysteine, antioxidant.

Ra'nodoshlar oilasi yer yuzida kasmopolit tarqalgan bo'lib, Antarktidan boshqa deyarli hamma joyda uchraydi. Ular asosan Shimoliy yarim sharda cho'l yoki tropik yomg'irli o'rmonlari bo'lmagan hududlarda tarqalgan. Oila 100 ta turkumga mansub 3000 dan ortiq turlarni birlashtiradi. Hayotiy shakllariga ko'ra daraxt, buta, yarimbuta, liana va o't o'simliklardan iborat. O'tsimon turlari asosan ko'p yillik, lekin ba'zi turlari bir yillik ham bo'lishi mumkin. Barglari odatda spiral shaklda joylashgan, lekin ba'zi turlarda qarama-qarshi joylashuvga ega. Yon bargchali. Ularoddiy yoki murakkab bo'lishi mumkin. Barglarning cheti ko'pincha tishli. Barglar chetida yoki barglarda bezlar ba'zan guldan tashqari nektarlar ham bo'lishi mumkin. To'pgullari har xil, yolg'iz gullari deyarli uchramaydi. Ko'pchilik turlarida gullari aktinomorf, ikki jinsli, ayrim turlarida zimogorf, asosan murakkab gulqorg'onli gulqo'rg'on bo'laklari 5 tadan (ba'zan 4-6 tadan), changchilari gulkosa va gultoji barglariga teng, kosacha va gultoij barglari 5 tadan bo'lib joylashadi. Gul o'rni yassi, likopchasimon yoki bo'rtgan, ba'zan mevasiga qo'shilib o'sib, soxta meva hosil qiladi. Urug'chisi bitta yoki bir nechta meva bargdan iborat. Tugunchasi ustki, yarim ostki yoki ustki. Gulformulasi: $Ca5Co5A \infty G(1,5\infty)$. Mevalari turlicha, ular orasida danakli chin meva, yong'oqcha, pista, to'p meva soxta meva rezavor meva va boshqalar bor. Oila vakillari asosan urugidan ko'pyadi, vegetativ yo'li bilan ko'payadiganlari ham bor (atirgul, qulupnay va boshqalar).

O'zbekistonda 11 ta turkumga oid 96 ta turi o'sadi. Sirtematik o'rniga ko'ra:

- Ra'nokabilar ajdodchasi- Rosidae
- Ra'nonamolar qabilasi- Rosales
- Ra'noguldoshlar oilasi- Rasaceae
- Tobulg'idoshchalar oilachasi- Spiraeoideae
- Itburundoshchalar oilachasi- Rosoideae

Vakillari:

1. Itburun na'matagi- Rosa canina
2. Zangori maymunjon- Rubus caesius
3. O'rmalovchi g'ozpanja- Potentilla reptans

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 4, 30 Апрель

4. Qulupnay- *Fragaria grandifolia* (gibrid)

- Olmadoshchalar oilachasi- Pomoideae

Vakillari:

1. Yovvoyi olma- *Malus sylvestris*
2. Madaniy olma- *Malus domestica*
3. Madaniy nok- *Pyrus domestica*
4. Behi- *Cydonia oblonga*
5. Sariq do'lana- *Crataegus pontica*

- Olxo'ridoshchalar oilachasi- Prunoideae

Vakillari:

1. Yoyilgan olxo'ri- *Prunus divaricata*
2. Maxaleb oilachasi, kamxastak- *Cerasus mahaleb*
3. Qizilmeva olicha, chiya- *C.erythrocarpa*
4. Yovvoyi bodom- *Amygdalus petunnikovii*
5. Oddiy o'rik- *Armeniaca vulgaris*
6. Oddiy shaftoli- *Persica vulgaris*

Tobulg'idoshchalar oilasi (spiraeodea) asosan butalardan iborat. Barglari oddiy yoki murakkab. Gulkosacha va gultojbarglari 5 tadan, changchilari cheksiz, urug'chisi 5 ta mevasi bargning qo'shilib o'sishidan hosil bo'lgan. Tobulg'ilar tog'larda keng tarqalgan. Manzarali va asal-shirali o'simlik sifatida muhim ahamyatga ega. O'zbekistonda 5 turi o'sadi. Gul formulasi $Ca_5 Co_5 A_2 G(5)$. Tobulg'i (spireaeL) butasimon o'simliklar kiruvchi turkum. Shimoliy yarim sharda 100 dan ortiq turi o'sadi. Bo'yi 0,15-2,5 m cha. Shoxshabbasi g'uj, barg chiqargandan so'ng may-iyunda gullaydi, guli oq yoki pushti to'pguli shoda yoki ro'vaksimon. Mevasi olmasimon, yorug'sevar, qurg'oqchilikka chidamli, tuproq tanlamaydi. Tobulg'i cho'l va o'rmonda ko'p uchraydi. O'zbekistonning tog'li mintaqalarida Yapon tobulg'isi (spireae japonica L Sh), o'rtancha tobulg'i (sprieae media schmid), tukdor tobulg'i (sprieae piosa French) turlari o'sadi. Tobulg'i juda ko'p va chiroyli gullagani sababli tolbarg tobulg'i (sprieae salicifolia) turi qimmatli manzarali o'simlik sifatida ekiladi. Shuningdek, tobulg'i yorqinlashtiruvchi va eksfoliativ xususiyatlarga ega bo'lgan salitsil kislotasi hosilalariga ega va kasmitika sanoatida ishlatiladi.

Ra'nodoshlar oilachasiga(rosioideae) o't va butalar kiradi. Barglari murakkab-patsimon, yon bargchali. Guli aktimorf. Gul formulasi $Ca(5) Co_5 A_2$

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 4, 30 Апрель

G(2). O'zbekistonda mazkur oilachaning madaniy va yovvoyi turlari o'sadi. Tabiiy holda maymunjon (rubus) turkumining 2 ta turi ekma sharoitda qulupnay (Fragiara) turkuning 1 ta turi va tabiatda na'matak (rosa) ning 10 dan ortiq turi o'sadi. Na'matak (rosa) turkumi 1-3 m balandlikdagi tikanli butalardan tashkil topgan. Barglari toq patsimon murakkab, yonbargchali. Gullari aktinomorf, ikki jinsli, yirik oq, pushti sariq rangli gulqo'rg'oni murakkab. Gulkosacha va gultojbarglari 5 tadan, changchi va urig'chilari ko'p. Mevasi soxta meva. Turkum 120 ga yaqin turni birlashtiradi. Shulardan O'zbekistonda 13 tur tabiiy holda o'sadi va bir nechta turlari manzarali o'simlik sifatida ekiladi.

Na'mataklar ichida itburun na'matak (Rosaceae canina) O'zbekistonda keng tarqalgan. Mevasi (gipantiya) dan dorivor xomashyo sifatida, urug'idan o'stirilgan ko'chatlaridan atirgullarni payvand qilish uchun payvandtak sifatida foydalaniladi. Na'matak mevasi tarkibida quyidagilar uchraydi.

Vitamin C	4-6% ba'zan 18%
Vitamin B2, K1	0.3 mg %
Karotin	12-18 mg%
Qandlar	18 %
Oshlovchi moddalar	4-5%
Limon va olma kislotalari	2%
Pektin	3,7%

Na'matak mevasidan sirop, choy va konservalar tayyorlanadi. Pirog , shirinliklar va vino tayyorlashda ishlatiladi. Na'matak urug'ida moy, ildiz va bargida esa oshlovchi moddalar bo'ladi. Gullarini sirop qilish, salatlarda is'temol qilish, shakarlash, sirkalash va konservalash mumkin. Na'matak o'simligining mevasi tarkibida bir necha xil vitaminlar aralashmasi bor, shu sababli preparatlari avitaminoz kasalliklarini davolashda va oldini olishda ishlatiladi. Tadqiqotchilar ekzema, neyrodermatit va cheilit kabi turli yallig'lanishli dermatitlarda na'matak o'simligi urug'i yog'ini yog'da eriydigan vitaminlar bilan birgalikda sinovdan o'tkazdilar va bu yallig'lanish kasalliklarida yaxshi natija berishini aniqladilar. Na'matak urug'iyog'i ustida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, u terining pigmentatsiyasini kamaytiradi, rang o'zgarishini ankeni va chandiqlarni kamaytiradi, shuningdek terining namligini saqlaydi va ajinlar paydo bo'lishini kamaytiradi. Kasmetologlar na'matak urug'ini yog'ini tabiiy terini jonlantiruvchi vosita sifatida tavsiya qiladilar. 2014-yilda na'matak urug'ining ozuqaviy va

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 4, 30 Апрель

fitokimyoviy tarkibi hamda na'matak urug'i moyining yog' kislotalari va sterol tarkibi bo'yicha o'tkazilgandiqot na'matak urug'i va urug'i yog'i fitonutrientlarining yaxshi manbalari ekanligini ko'rsatdi. Surunkali kasalliklar xavfini kamaytirish uchun fitonutrientlarga boy oziq-ovqatlarni iste'mol qilish tavsiya etiladi. Bioaktiv birikmalarning mavjudligina'matak urug'ini fitonutrientlarning qimmatli manbaiga aylantirdi. Na'matak urug'i uglevodlar va askorbin kislotaga juda boy, na'matak urug'i yog'i esa to'yinmagan yog' kislotalar va fitosterollarga boy hisoblanadi. Amerika Qo'shma Shtatlarida Ikkinchi jahon urushi paytida itburun na'matak (rosa kanina) g'alaba bog'lariga ekilgan. Polshada gul barglari murabbo tayyorlash uchun ishlatiladi. Bolgariyada itburun na'matagi mo'l-ko'l o'sadi va shirin sharob va choy tayyorlash uchun ishlatiladi.

Qulupnay (fragaria) ra'nodoshlar oilasiga mansub ko'p yillik o'tsimon o'simlik, razavor meva. O'bekistonda ko'proq bog' qulupnayi yetishtiriladi. Qulupnay inson organizmi uchun minerallar va vitaminlarning asosiy manbalaridan biri hisoblanadi. 100 g qulupnayning ozuqaviy qiymati:

Energiya	136 kj (33kk)
Uglevodlar	7,68 g
Shakarlar	4,89 g
Yog'	0,3 g
Protein	0,67 g

Vitaminlar	Miqdori	% hisobida
Tiamin B1	0,024 mg	2%
Riboflavin B2	0,022 mg	2%
Niatsin B3	0,386 mg	2%
Pantotenik kislota B5	0,125 mg	3%
Vitamin B6	0,047 mg	4%
Folat kislotalari B9	25 mkg	6%
C vitamini	58,8 mg	71%
E vitamini	0,29 mg	2%
K vitamini	2,2 mkg	2%

Minerallar	Miqdori	% hisobida
Kalsiy	16 mg	2%

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 4, 30 Апрель

Темір	0,41 mg	3%
Магний	13 mg	4%
Марганес	0,386 mg	18%
Фосфор	24 mg	3%
Калий	154 mg	5%
Натрий	1 mg	0%
Рух	0,14 mg	1%

Xom qulupnay 91% suv, 8% uglevodlar, 1% protein va oz miqdorda yog'ni o'z ichiga oladi. Shuninhdek, qulupnay tarkibida foliy, limon, olma va salitsil kislotalari bor. Qulupnayning foydali xususiyatlariga quyidagilarni kiritish mumkin: so'nggi tadqiqotlarga ko'ra qulupnay iste'mol qilish miyaning qarish jarayoning sekinlashtiradi, ya'ni uning funksional muddatini uzaytiradi, bu bizga uzoq vaqt davomida aql-idrok va kuchli xotirani saqlashga imkon beradi. Qizig'i shuki, har kuni qulupnay iste'mol qilish qisqa muddatli xotirani yaxshilashini isbotlavchi tadqiqot ham mavjud. Bu Alsgeymer kasalligini oldini olishda muhim ahamiyatga ega. Qulupnay nafaqat xotira balki, ko'rish qobilyati uchun ham foydalidir. Ko'pgina tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, qulupnayni har kuni iste'mol qilish ko'z pardasi kasalliklari, katarakta, ko'zlarning quruqlashishi, progressiv ko'rlik va boshqa muommalarning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Shuningdek, qulupnay antioksidantlarga ham boy hisoblanadi. Antioksidantlar organizmni erta qarishdan va jiddiy kasalliklardan himoya qiladi. Olimlarning takidlashicha, qulupnay tarkibida ko'p miqdorda fenolik birikmalar-antioksidant xususiyatlariga ega bo'lgan bioflavonidlar mavjud. Qulupnay tarkibidagi ellagik kislota- hujayra siklining regulyatori bo'lib, saraton hujayralari mutatsiyani to'xtata olishi bilan mashxur. Bu modda yallig'lanishga qarshi ta'sirga ega, imunitetni mustahkamlaydi. Xalq tabobatida qulupnay kamqonlik, gipertoniya, ateroskleroz, bachadonda qon ketishlarida qo'llaniladi. Avitaminozni davolashda qulupnayga yetadigani yo'q. Bundan tashqari qulupnay turli ichak infeksiyalarining shuningdek, pnevmokokk, stafilokokk va gripp virusi qo'zg'atuvchilarini yengishga qodir. Ushbu qizil meva yodning almashinuv jarayonlariga ijobiy ta'sir qilgani bois uni Bazedov kasalligini davolashda qabul qilishadi. U moddalar almashinuv jarayonlarini kuchaytirgan holda semirishda ham yordam beradi. Qulupnay baxt gormonlariga yordam beradi. Ilmiy izlanishlar tasdiqlashicha, depressiya odamning psixik holatiga bog'liq, biroq bu odam tabiiy yo'l bilan undan qutila olmaydi degani emas. Depressiyani his

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 4, 30 Апрель

qilsangiz, qulupnay iste'mol qilishga harakat qilib ko'ring – u gomosisteinning ortiqcha darajada shakllanishiga to'siqlik qiladi va qondan ozuqa mahsulotlari miyaga yetib borishini yaxshilaydi.

Do'lana balandligi 10 metrga yetadidan ra'nodoshlar oilasiga mansub manzarali o'simliklar. Bargi ko'k - yashil ustki va ostki tomoni tukli, yirik bargli tuksiz. Gultojining diametri 2sm, mevasi yirik, sariq, och va to'q qizil, 2 – 3 danakli. Do'lana iyunda gullaydi. Mevasi sentabr oyida pishadi. U toshloqli quruq joylarda, ba'zan mayda shag'alli o'zanlarda va qirg'oqlarda kichik do'lanazorlarni hosil qiladi. Gullari to'liq ochilib ketmasdan 3 – 4 kun mobaynida, mevasi pishgan patda yig'ishtirib olinib ochiq havoda quritiladi. Do'lana mevasidan yuqori sifatli darmondorilarga boy shifobaxsh ichimliklar tayyorlashda shuningdek pyure, qiyom va konfetlar tayyorlashda foydalaniladi. Xalq tabobatida do'lana mevasidan ichburug' kasalligini davolashda keng foydalaniladi. Shuningdek do'lananing ba'zi turlaridan og'riqni pasaytiradigan, yurak ishi faoliyatini yaxshilaydigan dori – darmonlar tayyorlanadi. Bugungi kunda Rosaceae oilasi deyarli hamma joyda bo'lishiga qaramay, uning vakillari odatda mo'tadil va subtropik iqlim sharoitida eng ko'p uchraydilar. Ular inson faoliyatining turli sohalarda, shu jumladan barcha mevali ekinlarda: olxo'ri, olma, behi, nok, shaftoli, olcha va boshqa ko'plab sohalarda keng qo'llaniladi. O'zbekiston xududi o'simliklar olamini o'rganishda XIX asrdan boshlab ko'p tarmoqli ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Ra'nodoshlar oilasini barcha vakillari foydali xususiyatlari bilan ajralib turadi va hozirda tibbiyotda va qishloq xo'jaligida ishlatilib kelinadi.

XULOSA:

Ra'nodoshlar oilasi vakillari tabiatda va inson hayotida ahamiyati katta. Bu oila vakillari tibbiyotda va farmasevtika sohasida ishlatib kelinadi. Masalan: ra'nodoshlar oilasiga kiruvchi namatak o'simligi. Namatak hayotiy shakliga ko'ra butalarga kiradi. Uning mevasi tuxumsimon, rangi qizil, urug'lari qattiq bo'ladi. Uning mevasidan qaynatib tayyorlangan damlama qon bosimini tushirishda ishlatiladi. Bundan tashqari vitamin yetishmasligi ya'ni avitaminoz kasalligida qo'llaniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'rmon dorivor o'simliklari E.T.Berdiyev, M.X.Hakimova, G.B.Maxmudova Toshkent 2016y.
2. Cullen, j. et al. (1995). The European Garden Flor. Volume IV. Camb ridge University Press, Cambridge.
3. "Botanika o'simliklar morfologiyasi va anatomiyasi" G.S.Tursinboyeva, G.M.Duschanova, A.T.Abdullayeva. J.S.Sadinov.
4. www.Ziyonet.Uz